

Új felvilágosodás

Borító

Mennyire új felvilágosodás?

Keszeg Anna

Hogyan írják a felvilágosodás eszmetörténetét? (Keszeg Anna fordítása)

Antoine Lilti

Vallás, felvilágosodás, irodalom

Szilágyi Márton

Felvilágosodáskutatás

Labádi Gergely

Amit; Talpkő (versek)

Géczi János

Herder és az orangután.

Antropológiai határmezsgyén a 18. században

Hárs Endre

Az erdélyi felvilágosodás és a filozófiaoktatás kapcsolatáról (1781–1830)

Egyed Péter

„A Schlözer majd kiszervezi őket...”

Biró Annamária

Ubi sunt?... Lóna tündöklése

Egyed Emese

Párizs és London a 18. század fordulóján.

Párhuzamok (Mácsik Péter fordítása)

Simona Gîrleanu

Toll

Colloquium a szabad akaratról; XI. Szoli

Hajdú Farkas-Zoltán

História

A romániai magyar kisebbség kivándorlási dinamikája 1990 után

Gébel Tímea-Rita

Világablak

„Tériszonyban szenvedünk” (Drang nach Westen)

K. Horváth Zsolt

Mű és világa

További derűs rajongók

Bodrogi Ferenc Máté

Meltzl Hugó és a magyar irodalom

Kozma Dezső

Téka

Avantgárd-hasítások (Társas esztétikák)

Balázs Imre József

Erdélyi viseletkódex

Korunk 2009 Október

További derűs rajongók

Bodrogi Ferenc Máté

Shaftesbury magyarországi hatásáról

Anthony Ashley Cooper, Shaftesbury harmadik grófjának írásai – igazi eszmetörténeti csemegeként – egészen ritka erejű és hatású dokumentumok. Egy átlagos európai akadémiai filozófiatörténet már ötven évvel ezelőtt konstataulta hatását például Voltaire-nél, Rousseau-nál, Diderot-nál, Wielandnál, Winckelmann-nál, Lessingnél, Herdernél, Goethénél, Schillernél, Humboldt-nál, Schlegelnél, Höl-derlinnél, Home-nál, Hume-nál, Byron-nál.¹ Diderot Shaftesbury-fordítása, Leibniz *Theodiceája*, Goethe humanitás- és metamorfóziselmélete, Winckelmann *grazia sublime*-tana, Rousseau dithirambikus természetvallása, Mendelssohn *Bildung*-felfogása, Schiller bájról és méltóságról, valamint az esztétikai nevelésről írott értekezései, Herder közepesülés-elmélete, Hölderlin radikális entuziazmusa, Kant esztétikájának érdek nélküli tetszés fogalma vagy saját hazájában Pope *Essay on Man* című munkája, Hume *middle station of life*-teóriája mind-mind olyan elképzelések, melyek egytől egyig komolyan merítenek a shaftesburyánus ideologikumból.

A lord írásainak gyűjteményes kiadása, recepciótörténeti „főműve” az először 1711-ben Londonban megjelent háromkötetes *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times*. A kötetek összesen hét szöveget tartalmaznak, melyek közül három immár magyarul is teljes terjedelmében olvasható. Az 1969-es és 1977-es fordítások után a legújabb munka a tavaly megjelent, az eredeti mű első kötetének második darabját jelentő *Sensus communis: Esszé a szellem és a jó kedély szabadságáról*, Harkányi András tolmácsolásában és Szécsényi Endre gondozásában. Szerepe nem csekély, hiszen az illető nagyesszé Shaftesbury többi műve mellett olyan politikatörténeti, mentalitástörténeti, esztétikatörténeti utakat nyit meg, melyek a kor egész Európájának szellemi életére hatással vannak. *Egy derűs rajongó* című kísérőtanulmányában Szécsényi Endre maga is megjegyzi, hogy az angol lord *csiszoltság* (politeness) kifejezése az utóbbi évtizedekben terminussá nőtte ki magát a nemzetközi kutatásokban, jelölőjévé válva egy korabeli autonóm kulturális és politikai diskurzusnak.² A témának magyar nyelven is egyre nagyobb a jelentősége és presztízse. Különbé tanulmányok, doktori és nagydoktori disszertációk dolgoznak, illetve foglalkoznak vele,³ ezeken kívül pedig több, jellemzően esztétikatörténeti és politikatörténeti felsőoktatási kurzus és szeminárium törzsanyaga is egyben. Mindemellett a magyar szakfordítói gyakorlat általában is preferálja mostanság a 18. századi angol filozófia kritika (Shaftesbury mellett például Addison, Young, Burke, Hume) műveit, az illető szövegkorpusz „magyar nyelvének megteremtése most van folyamatban”.⁴

A következőkben azt kísérlem meg bemutatni ebből a ma igen aktualizált felvilágosodás kori brit témából kizárólag a shaftesburyánus elemekre fókuszálva, hogy az miképpen tűnt fel a hazai terepen. Hogy a Shaftesbury-szövegek hatástörténeti hozadékai milyen kontextusokban jelentek meg itthon, milyen kapcsolatokat alakítottak ki, miként tapadtak meg különféle struktúrákon – hogyan lettek hatásos beszédmóddá, diskurzusszövevényé nálunk, máig áthatva hétköznapjainkat is.

A forrásokat és előzményeket illetően két irányról, a platonikus harmónia-ontológiáról és a római morálfilozófiáról beszélhetünk, majd Baldassare Castiglione reneszánsz *cortegiano*-képét szükséges megemlíteni. Ez a humanista udvari ideál később Baltasar Gracián *discretójában* él tovább, mely már a barokk eszményi udvaroncát mintázza. A francia applikáció az *honnéte homme*, a művelt társasági ember típusát dolgozza ki, aki a kifinomult *delikátság* nyelvét beszéli, s ez a szókészlet már közvetlenül formálódik át a csiszoltság nyelvbe egy friss *gentleman*eszmény alkotórészeként. Az új elgondolás minden megelőző ideológiát felhasznál

Papp Andrea

Keresztes háború... Kereszt nélkül és kereszttel
Király V. István

Életszínpad, versterkép, történeti kulissza
Bartha Katalin Ágnes

Magyar lélek argentin módra
Adorjáni Anna

A Korunk könyvajánlata
Cseke Péter ajánlja

Talló

Irodalom a társadalomban – társadalom az irodalomban
Doncsecz Etelka

A közép- és kelet-európai felvilágosodáskutatás projektjei. Irányvonalak, konferenciák
Soós Amália

Abstracts

Kép

Az én Pandektám című kéziratgyűjteményének fotói a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárából
Kazinczy Ferenc

Számunk szerzői

Folyóirat
Főoldal

és integrál, de minden történeti előzményét szét is szereli egyben; sem a platonista lételmélet, sem az antik társasság-fogalom, sem az udvari idealitás-konstrukciók nem maradnak változatlanok – sőt több ponton éppen előzményei ellenében lesz önmeghatározó az új szemlélet.

Vonatkozó előadásában Radnóti Sándor arról beszél, hogy a születés Shaftesbury korában már nem determinálja teljesen az életet, „a hasonló ízlésű emberek felismerik egymást, az ízlés beléptet a közösségbe és közösséget teremt. Jó ízléssel rendelkezni életformát jelent, a jó ízlés norma, magatartásminta, amelyet el kell sajátítani.”⁵ Míg régebben a művészetekkel való bármilyen találkozást a mentális képességek és etikai normák tipizálható szintjeinek való arisztotelianus megfeleltetés jelentette, addig az éppen kialakuló esztétikai befogadásmódot a platonikus felfogás különleges és ihletett pillanatainak kultusza, a szubjektív aspektusokat hangsúlyozó ízlés- és befogadasesztétikák határozzák meg, melyek érzelmi fordulatot hoznak a ráció ellenében. Minél professzionizáltabb az ízlés, annál inkább látszani fog a viselkedésen, beszéden, tulajdonosát annál könnyebben fogadja be a szellem finom úriembereinek társasága, illetőleg annál elementárisabbak lesznek befogadásélményei, melyek a felemelő elérzékenyüléssel, az értő elragadtatottsággal írhatók körül. Az efféle aktusok pedig vonzalmuknál fogva szüntelenül ismétlésre sarkallnak, folyamatosan az adott életformát tartva fenn, mely közéletileg egy mértéktartó, minden ízében elegáns csoportos kifinomultság, esztétikailag pedig a szépre való szakadatlan sóvárgás és a műértelem. A becsületesség és önzetlenség egy ilyen életvitelben ugyanolyan szép, mint egy kép vagy mint egy arányos test. Az ízlés nem csupán esztétikai ítélőerő, hanem egyben felismerése és felragyogtatója a jónak és az igaznak, mert a *szép*, a *jó* és az *igaz* között a kalokagathia tana tökéletes harmóniát tételez. Többek között ezért szögezheti le disszertációjának elején Szécsényi Endre, hogy e 18. századi diskurzus – amellet hogy markáns politikai nyelv – esztétika és filozófiai antropológia egyszersmind.

A magyar befogadói horizontokat illetően úgy látszik, hogy ez a történeti jelenében Európa egyik legdivatosabb és legerősebb bölcseleti interdiskurzusát kialakító brit szellemi áramlat az itt és most szükséges modellalkotó sarkításokkal két alakváltozatában lesz produktív jelentőségű nálunk: kezdetben inkább a *grácia*interpretációk, majd a *harmonisztikák* formájában. Ezek persze további aldis-kurzusokra bomlanak, egymásba is áthatolva és mixtúrákat képezve: a gráciakontextus például a képzéseszményt mozgatja, valamint az érzékenység mint (el)érzékenyítő széperzék felfogását, a harmonizmus pedig a sensus communis játékba hozásával azonos mértékben mintázza másfelől a képzéseszményt, de ható tényezője a társasság- és társadalomelméletnek is.

A grácia többféle, történetileg jól elkülöníthető speciális diskurzusban is jelen lévő alkotóelem; szépségelméletek, fenségelméletek jelölője, képzőművészeti-poétikai díszítőfunkcióként és viselkedésformaként egyaránt értelmeződő operacionális fogalom. A 16. századtól, az olasz Vasari elméletalkotásától kezdve a grácia immár önálló esztétikai kategóriája olyan logikai szillogizmusokkal megfoghatatlan kiszámíthatatlanság, melynek létrejötte és érzékelhetősége individuális adottságok függvénye, a szépnek a korban különféle szabályoktól függő racionalitásával szemben. A grácia-fogalmat a szép esztétikai kategóriájához a francia hagyományban Bouhours közelíti leginkább a *je ne sais quoi* meghatározással, melyben szintén megjelenik a szabályosságtól, a rendezettségétől való elmozdulás. A *délicatesse*, a finomság képes ezt az irracionális bájít élvezve interpretálni. A gráciatörténet másik útja a már említett antropológiai ideálképző vonulat. A humanista Castiglione *cortegianó*jának létközege a Shaftesburynél is alapvető „társalkodó társas” beágyazottság. Ez a konverzió-lét a kellem (*grazia*) és a szellem (*ingegno*) segítségével épül föl az udvari ember viselkedésének legfőbb szabályaként. Ez a castiglionei *sprezzatura*, mely az udvari kapcsolatok egész rendszerében működő kulturális és esztétikai forma.⁶ A *sprezzatura*, a reneszánsz könnyedség Gráciánál *despejová*, barokkos fesztelenséggé transzformálódik, megőrizve a gráciás vonatkoztatási alapot. A spanyol *despejo* francia áttünetése folytán, abból megtermékenyülve alakul ki aztán az a bizonyos *je ne sais quoi*, mely már közvetlenül jelenik meg, hogy mást ne mondjunk, például Shaftesbury *Sensus communis*ának főszövegében is. A grácia tehát egyfelől egyfajta formai alakzat, díszítőelem, a három Grácia mitémájával és ikonológiájával egy jelentéses, allegorikus motívumegyüttes, másfelől esztétikai szépségértelmezések rendszeralkotó eleme, illetve antropológiai munkafogalom az *udvari civilizáció* életében. A gráciatörténet következő fázisában alkotja meg Shaftesbury a *morális grácia* (*moral Grace*) fogalmát.⁷ Nála a báj istennőinek azonban nemcsak az erkölcsiséget kell vezérelniük, hanem a külsőségekben, testi vonatkozásokban is ott kell lakozniuk (*outward Grace*), éppen úgy, ahogyan az az egész természetben megnyilvánul (*natural Grace*). A shaftesburyánus grácia tehát ott van döntésekben, mozdulatokban, műélvezetben, közösségekben, erősen hasonulva a neoplatonikus pánharmónia mindent átfogó és mindennek értelmet adó erejéhez. Ehhez a gráciaváltozathoz fog kapcsolódni Wieland, Winckelmann, Herder, Schiller, Goethe, vagyis a nagy német nemzedék azon képviselői, akik a korabeli magyar felfogásokat is a leginkább befolyásolták.

Az illető interdiskurzus itthon leginkább e gráciaelméletek importálása útján, valamint a

brit szellemi hatás legfontosabb kontinentális közvetítőjeként számon tartott göttingeni egyetem magyar peregrinusaival válik elevenné. A gráciaköltészet terén a legnagyobb érdem Christoph Martin Wielandé, aki főleg Kazinczy Ferencre van hatással, de Kisfaludy Sándor, Kis János vagy éppen Kölcsey Ferenc is „áldozik a Gráciáknak”. A hazai gráciapoézis Gergye László általi feldolgozásának egyik fontos eredménye, hogy a gráciatéma, az előbb említett irányokból érkező és azokból új konstrukcióvá alakulva újfajta magyar esztétikai kategóriává válik, a poétikai közgondolkodásban pedig egy ideig központi helyre kerül. A gráciatan imént felvillantott költészettörténeti alakváltozatán túl azonban más formában is feltűnik itthon a korszakban, mégpedig egy civilizatorikus képzéseszmény, illetve a módszeresebb „akadémiai” esztétika beszédrendjeiben.

1791-ben a pesti egyetem pályázatot írt ki esztétikai tanszékének vezetésére. A beérkező pályázatokat elemezve Szauder József úgy látja, hogy szembetűnő az a tendencia, melyben az igényesebb munkák egyöntetűen távolodnak el a hagyományos normatív poétikáktól, a retorikus-imitációs klasszicizmustól, közeledvén a *neohumanizmus* újfajta klasszicizmusához, mely érzelmi fordulatot jelentő göttingeni eredetű felfogás. A bírálók elvetik mind az elavult iskolás klasszicizmust, mind az egyik pályázó, Szentjóbi Szabó László által képviselt radikális, elomló emocionális alkotás- és hatásesztétikát, az e két irányzat között elhelyezhető, shaftesburyánus göttingeni tudományosságunkat nyújtva a pálmát. Ez utóbbi irány képviselője a nyertes Schedius Lajos János, aki dolgozatában így fogalmaz: „Ha valaki azt akarja [...] hogy a műsákkal s a Charisokkal [Gráciákkal] szorosabb barátságot tartók közé sorolják, minden bizonnyal arra van szüksége, hogy ki legyenek művelve lelkének (szellemének) erői és képességei”⁸

Ezekben az időkben az uralkodó esztétikai irányzat mellett különböző programiratok is felhasználják a gráciás ideológiát, egy ebből a szempontból közös nevezőre hozható, sajátos képzéseszményt alkotva. Kazinczy önálló folyóiratára utalva írja egyik levelében, hogy a költő Orpheus nyomán igyekszik jobb ízlést elterjeszteni hazájában, s kimutatható, hogy ez az igyekezet a gráciakultusz jegyében formálódott. Emellett viszont jelentősebbek az *Uránia* Kármán József által írt programiratai, a *Bé-vezetés*, illetve *A' nemzet' tsinosodása*, melyek az illető hagyomány legszebb hazai reprezentánsai is egyben. A korszak tudásbázisának episztemikus rétegeit mélyen jellemzi a formálhatóságba, a kiteljesíthetőségbe vetett hit, melyet itthon elsősorban a német *Bildung*-koncepció hirdet, s ennek különböző változatai (például Moses Mendelssohné) nagyban kölcsönöznek a vonatkozó brit tradícióból. A görög etika a teoretikus tudástól megkülönböztette a fróné-tikus tudást, mely életbeli bölcsességet jelent, adott helyzetben adott cselekvés megítélésének képességét, a mindennapok praktikus tudását. A római műveltség ezt a fajta tudástípust nevezte *sensus communis*nak, mely közösségi ítéletalkotási érzék a méltó emberi életvitelhez. Ez a fajta *sensus communis* Shaftesburynél nemcsak az etikai kérdésekben lesz ítélőbíró, hanem esztétikai dimenzióban is. Ez az alapképesség pedig fejleszthető, kiművelhető; korabeli magyar szóhasználat: pallérozható és csinosítható. Az említett programok életeszménye a hasznos és kellemekkel teljes élet, a kifinomultság életvitel. Szépség és erkölcs, kellem és tudás szerves egysége képes csak arra, hogy a nemzeti csinosodást ilyen életformák által kieszközölje. A két oldal szerves egységben való működését pedig az ízlés kategóriája biztosítja csakúgy, mint Shaftesburynél. Kármán szövegeiben konkrétan előkerül a „Sens Commun” fogalma, a „józan okosság”, a „szép ízlés”, de több helyen a „Gráziák” vagy például Wieland neve is. A tudományok a Gráciáktól lesznek „szelíd tudományok”, általuk kap a „Virtus” „kellemetességet”, az élet édességet – a Gráciák civilizáló erővé válnak. Kármán szövegei több hagyományvonalba kapcsolódnak be, Bessenyei György művelődéskoncepcióját ugyanúgy visszhangozzák, mint Mendelssohn *Bildung*-tanát,⁹ a szövegszerveződést mindemellett olyan logika alakítja, mely Lord Shaftesbury *Sensus communis*a nélkül nem lenne ugyanolyan.

Takáts József *A' nemzet' tsinosodásában* a 18. század végén használt magyar politikai beszédmódok egyikét fedezi fel, a *republikánizmus*, az *ősi alkotmányra való hivatkozás* és a *felvilágosult kormányzás* nyelvváltozata mellett a *csinosodás* politikai nyelvét. Ez a változat haladáselvű, amennyiben egyetlen pozitív ívű narratívába sűríti bele az egész történelmet: az ősidők egymástól elszigetelt népeinek szilaj vadságát fokozatosan fel fogja váltani a pallérozott nemzetek művelt urbanitása, melyek között érdemi és kifinomult kommunikáció folyik. Az erkölcsi szokások szelídülése, az emberi viselkedés csiszolódása a „félvad” népeknél, amilyen a magyar is, a polisz szintjén csak mintakövető folyamatban mehet végbe. A csinosodott mintaországok gyakorlatának lemásolása e diskurzus egyik alapvető javaslata arra a kérdésre, hogy milyen a jó politika. A minta Kármán iratában igen konkrét: „Albion”. A politikai alternatíva egyébiránt meglehetősen kérészerű, a 19. század első harmadára egészen elerőtlenedik; utolsó koncepciózus megszólaltatása az „anglomán” Széchenyi *Hitelében* érhető tetten.¹⁰

A grácianyelvezet Shaftesburynél, de már Castiglionénál is kifejezetten erős kölcsönhatásban áll a harmonizmus ontológiájának Püthagorasztól Leibnizig ívelő, hatalmas hagyományával, számos – például antropológiai vagy még inkább esztétikai – diskurzusban csak egymás által értelmezhetőek. A göttingeni tudományosság *organicitás*-alapelve (mely a

világegészt több szinten működő természetes rendszerek, organizmusok összjátékaként próbálja leírni a kozmosztól a társadalmakon és a nyelveken át az egyes élőlényekig) azonban például sokkal inkább a harmónia-utat járja, s ehhez képest segédterminussá válik, vagy teljesen elmarad a „grácia”. A harmonizmus tehát bizonyos intenzív együttműködési szakasz után – eredeteik tükörképeként – egyre inkább függetlenül a gráciás felhangoktól, és hosszabb életű is lesz. A Magyar Tudós Társaság bölcsészeti osztályának életében van egy olyan periódus az 1840-es évek elejétől az 50-es évek végéig (az ún. *egyezményes Szontágh–Hetényi-iskola* korszaka ez), melynek iratai, deklaráltak kapcsolódva a shaftesburyanus eredethez, a *szintetizmus* (harmóniázás, egyeztetés) filozófiáját dolgozzák ki, részeként egy olyan európai eszmetörténeti szituációnak, mely a szakmai utóéletben a „harmonisztikák kora” elnevezést kapta.¹¹ Ennek a keretnek rokon struktúrákkal dolgozó előzetes szövegei pedig a „józan középmező” pragmatikus életvezetési eszméje elsősorban Fáy Andrásnál, az „organikus erők” középfogalmának Herder-applikációja Döbrentei Gábornál, a *paideia, kalokagathia, sensus communis* fogalmairól való értekezések Buczy Emilnél, a göttingeni egyetem szemléletváltásának hatása Teleki Józsefnél, már egy későbbi fejleményként a winckelmanni neoklasszicizmusból és a kanti erkölcsfilozófiából gyúrt eklektikus katedraesztétikák legtöbb kantiánusunk-nál, például Köteles Sámuelnél, aki már átvezet Hetényi János és Szontágh Gusztáv egyezményes filozófiájához. A sor lezárásaként hangsúlyozandó, hogy Berzsenyi Dániel *Poétai Harmonistikája* okkal és eredményesen szemlélhető konkrétan ebben a kontextusban csakúgy, mint Schedius organikus nemzetfelfogása.

Az áramlat programszerű felhasználását leginkább különböző folyóiratok kísérik meg – Kazinczy *Orpheusa*, de még inkább Kármán *Uránia*ja, Döbrentei és Buczy *Erdélyi Muzéuma* vagy Schedius sajtótermékei –, s az import is különféle folyóiratok által érkezik az esetek többségében: a szépirodalmi *Göttinger Musen-almanach* és a tudományos *Göttingische Gelehrte Anzeigen* vagy Wieland *Der Teutsche Merkur*ja egyaránt hatékony közvetítőként funkcionálnak. Ezek mellett az elsősorban német fórumok mellett azonban még nagyobb jelentősége van a korban óriási népszerűségű angol lapnak, az illető szellemiséget közvetlenül és direkt módon árasztó *Spectator*nak. A Göttingent megjáró peregrinusok, a lapszerkesztő Ráth Máttyás vagy Kis János, Döbrentei Gábor, Teleki József, Dessewffy József, korábról Bessenyei György, folyóirat szintjén a *Mindenes Gyűjtemény*, az *Erdélyi Muzéum*, egészen hangsúlyosan az *Uránia* mind-mind köthetők a *Spectator* egy-egy magyarországi recepciós hullámához.¹² Az időbeli eltolódásokat ugyanakkor jól mutatja, hogy ezt a bizonyos periódikát már Mikes Kelemen is ismeri az 1730-as években francia fordításban, tehát annak shaftesburyanus szellemisége már jó ideje működő hagyomány, amikor a századforduló táján erőteljesebb feldolgozása kezdődik nálunk. Ezzel szemben a göttingeni peregrináció sokkal inkább szinkron recepciót jelent (nyilvánvalóan nem a brit, hanem a kontinentális helyzethez képest), hiszen Schedius Lajos János például Németföldön is az akkori tudományos-szellemi élvonalba tartozik, s ilyen minőségében fejt ki itthon munkásságát, ösztönözve például tanítványát, Szemere Pált is. A vonatkozó brit hatás tehát az időt, teret, információhordozót tekintve is szövevényes, de éppen emiatt erős, hiszen Kazinczy Ferenc például megismerkedik vele pályakezdőként Wielandon és Herderen keresztül, Winckelmann–Schiller–Goethe által „börtöntanulmányai” során, később pedig barátai orientálják felé, nevezetesen és leginkább Szemere Pál és Kis János. Az ideologikum jellemző módon persze folyamatosan változó rendszerek kölcsönösségében szembesül a magyar horizontokkal is, tehát mindig deformált befogadást eredményez (lásd például a német nyelvű populárfilozófia folyamatos interferenciáját). Részből emiatt számos jelentős nővuma, mint például az „élcelődés és jó kedély társalkodó filozófiája”, mely az újfajta brit nyilvánosságszerkezet egyik értelme, meglehetősen reflektálatlan marad. Az eredeti gentleman-felfogás egyébiránt maga is a kezdetektől fogva eklektikus. Lovagi hagyományt éppúgy integrál, mint a földbirtokosság nyelvét, a veleszületettség, a kasztjelleg, valamint az arra való méltóság, a kiérdemelhetőség képzelete egyaránt jellemzi. Hosszú életének, hatástörténeti sikerének titka egyes vélemények szerint éppen abban keresendő, hogy elasztikus fogalomként sosem rendelkezett eszmetörténeti kizárólagossággal már saját szigetországi környezetében sem; modort, státust, erényt, vért egyaránt jelentett.¹³ Mindazonáltal esztétikai, antropológiai újraértésének egyik legfontosabb állomása Anthony Ashley Cooper nevéhez köthető.

A koncentráltabb Shaftesbury-hatás az ún. *göttingeni paradigma* leváltódásával elenyészik Magyarországon, de nem nyomtalanul. A gentleman államférfi, gróf Széchenyi István kultuszában éppúgy tetten érhető, mint az *Egy magyar nábob* Rudolf-karakterében, mint Szerb Antal kedvenc hősének, a „literary gentleman” Bátty Jánosnak alakjában vagy mint Márai Sándor ilyen mondataiban: „Felix Austria!... Mennyi szépség, derű, harmónia, izlés!”¹⁴ Jellemző ugyanakkor az illető szellemiség eredeti kontextusainak és fogalomhálózatának fokozatos kiüresedésére, hogy egy 1857-es kézikönyv, a *Pesti művelt társalgó* már mindenféle bölcséleti, filozófiai vagy esztétikai beágyazottság nélkül beszél az *igazi úriemberhezillő helyes testtartásról* és mozgáskultúráról, helyes bókólásról és kocsikázásról, helyes ruházatról és csevegésről – a pánharmonizmus és a gráciafilozófia illemtanná válik. Bár a korból sokkal inkább maradnak vissza efféle külsőségek, s a már az angol lordnál is jellemző elitizmus is szépen konzerválódik a hermetista klubkultúrákban a szabad közösség esztétikai erkölce ellenében, a gentlemanidea

mégis fontos identitástényező mindmáig Nagy-Britanniában – és nem csak ott. Magas forgalmi értékét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az Egyesült Államok filmipara folyamatosan aknázza ki a benne rejlő lehetőségeket, hogy mást ne említsünk, például a mindig hidegvérű, elegáns és elragadó „gráciás” titkosügynök, James Bond figurája által.

Magyar Vadászlap, 2003. március: „Nem vallom azt a nézetet, hogy úriembernek, esetünkben gentleman vadásznak születni kell, sokkal inkább hiszek abban, hogy a vadászati viselkedést, a vadászat kulturáltságát meg lehet és meg is kell tanulni, el lehet sajátítani, ha egy kevéske figyelmet fordítunk rá, ha van kitől vagy miből megtanulnunk. [...] Nem újabb és újabb szalonkázót kívánok toborozni, vagyunk hál’ istennek elegenden – csupán arra gondoltam, talán nem érdemtelen fölleveníteni azokat az írott és íratlan szabályokat, amelyektől a szalonkázás, az erdők királynőjének nevezett madár vadászatának, elejtésének íze, zamata, élménye – mindannyiunk (!) számára emlékezetes lehet, amitől másnak – gentlemannek, igazi vadásznak érezhetjük magunkat.”¹⁵

Napjaink társadalom- és bölcsészettudományaiban sokak már többnyire csupán agyonmészített közhelyként vagy túlhaladott maximaként kezelnek olyasféle értelmezői belátásokat, melyek szerint az a bizonyos „eredeti életösszefüggés” és a „kérdező jelen” elválaszthatatlan egymástól. Hogy a hagyomány bennünk ér véget, sőt bennünk is a lezáratlanság a létmódja. Hogy nem tehetünk semmit ellene, hordozz minket, behálóz, de épp ezért jó nekünk. A Shaftesburyánus szövevény utóéletét vizsgálva nem tud mást érezni a hermeneutikai hidakat építő kutató, mint hogy mennyire „benne vagyunk”. Mindennek ellenére, a mai napig; a politenesztől a csinosodásig, a sensus communistól a gentleman szalonkázásig.

Jegyzetek

1. Friedrich Ueberwegs: Grundriss der Geschichte der Philosophie. III. (Szerk. Max Frisheisen-Köhler – Willy Moog), Akademische Drucken, Verlagsanstalt, Graz, 1953. 381.
2. Lord Shaftesbury [Anthony Ashley Cooper]: Sensus communis. Esszé a szellem és a jó kedély szabadságáról. (Ford. Harkányi András, gond. jegyz. Szécsényi Endre), Atlantisz, Bp., 2008. 163.
3. A fontosabbaknak ítélt munkák, melyeknek jelen írás is sokat köszönhet, külön irodalomjegyzékben.
4. Komáromy Zsolt: Társas lét és rettenet. BUKSZ 2008. 3. 234.
5. Radnóti Sándor: Jó ízlés, rossz ízlés. <http://www.mindentudas.hu/radnoti/20030422radnoti21.html> (2009-06-02.)
6. Vigh Éva: Éthos és kratos között. Udvar és udvari ember a 16–17. századi Itáliában. Osiris, Bp., 1999. 87.
7. Franz Pomezny: Grazie und Grazien in der Litteratur des 18. Jahrhunderts. Verlag von Leopold Voss, Hamburg–Leipzig, 1900. 93.
8. Szauder József: Az esztétikai tanszék betöltésére kiírt pályázat és kritikai irányzataink 1791-ben. ITK 1971. 1–2. idézet uo., Adattár, 215.
9. Utóbbiról Szilágyi Márton: Kármán József és Pajor Gáspár Urániája. Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1998. 408–412.
10. Takáts József: Modern magyar politikai eszmetörténet. Osiris, Bp., 2007. 19–21. Vö. még Kontler László: Az állam rejtelmek. Brit konzervatívizmus és a politika kora újkori nyelvei. Atlantisz, Bp., 1997. 188–208.
11. Kiss Endre: A magyar filozófia fő irányai a szabadságharc bukásától a kiegyezésig. Magyar Filozófiai Szemle, 1984. 1-2. 42.
12. Lásd a kísérőtanulmányt: Szemlélő. A Spectator 18. századi magyar fordítása. (S. a. r. Balázs Péter – Labádi Gergely. <http://www.kiad.hu/bibl/spectator/szemlelo.pdf> (2009-06-02.)
13. Penelope Corfield: Az angol gentleman különös története. (Ford., szerk. Pető Andrea) Rubicon, 1995. 9. 19.
14. Márai Simányi Tiborhoz, 1974. március 21. Műhely, 2000. 2–3. 118–119.
15. Bán István: Szalonkavarás. http://magazin.vadaszlap.hu/index.php?option=com_content

&task=view&id=7-28&Itemid=53 (2009-06-02.)

Irodalom

Balogh Piroska: *Ars scientiae. Közéltések Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz.* Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2007.

Békés Vera: *A hiányzó paradigma.* Latin Betűk, Debrecen, 1997.

Csetri Lajos: *Amathus. Válogatott tanulmányok. I-II.* (szerk. Szajbély Mihály – Zentai Mária) L' Harmattan, Bp., 2007.

Debreczeni Attila: *Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában.* Monográfia, megjelenés előtt.

Fórizs Gergely: *„Álpeseken Álpesek emelkednek”. A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben.* Universitas, Bp., 2009.

Gergye László: *Múzsák és Gráciák között. Kazinczy Ferenc és a gráciaköltészet.* Universitas, Bp., 1998.

Horkay Hörcher Ferenc: *A gentleman születése és hanyatlása.* Helikon Universitas, Bp., 2006.

S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban.* Balassi, Bp., 2005.

Szécsényi Endre: *Társasság és tekintély. Esztétikai politika a 18. századi Angliában.* Osiris, Bp., 2002.

[Vissza az oldal tetejére](#) | [Folyóirat](#) | [Főoldal](#)

